

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ТА ТИПОВІ СЛІДИ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ

ФЕДОРЕНКО Ігор Люсикович - адвокат

<https://orcid.org/0000-0002-1512-7835>

УДК 343.98

DOI 10.32782/NP.2020.4.36

У статті підкреслено, що важливо в якості елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу виокремити обстановку вчинення та типові сліди вказаних кримінальних правопорушень. Зазначено, що названі елементи криміналістичної характеристики провокації підкупу перебувають у тісному взаємозв'язку. Проаналізовано наукові підходи до трактування понять і визначення змісту обстановки вчинення кримінального правопорушення та слідів. Акцентовано увагу, що змістовне наповнення обстановки провокації підкупу зумовлене специфікою механізму вчинення вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Запропоновано під обстановкою вчинення провокації підкупу розуміти динамічну систему взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Охарактеризовано обстановку вчинення провокації підкупу. Виокремлено й надано характеристику типовим слідам провокації підкупу.

Ключові слова: провокація підкупу, обстановка вчинення кримінального правопорушення, типові сліди, криміналістична методика, криміналістична характеристика, механізм кримінального правопорушення.

Постановка проблеми

Провокація підкупу полягає у створенні службовою особою умов, які підштовхують, спонукають особу на вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з пропонуванням (прийняттям пропозиції), обіцян-

кою чи наданням (одержанням) неправомірної вигоди. При цьому такі неправомірні дії злочинця зумовлені низкою факторів, які, в свою чергу, визначають особливості способів їх учинення та їх відображення в навколишньому оточенні. У зв'язку з цим важливо в якості елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу виокремити обстановку вчинення та типові сліди вказаних кримінальних правопорушень. Більше того, названі елементи криміналістичної характеристики провокації підкупу перебувають у тісному взаємозв'язку, адже, як зазначає Р.С. Белкін, утворення слідів злочину є певною «тенденцією», яка характеризується ситуативністю, залежністю від конкретної обстановки [1, с. 12]. Наведене окреслює актуальність питання про обставини вчинення та типові сліди провокації підкупу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поняття, зміст і місце способів учинення кримінальних правопорушень в окремій криміналістичній методиці досліджували в своїх працях такі вчені, як: Т.С. Анненкова, О.О. Астахова, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, М.Є. Дирдін, Т.В. Дубно, В.Ф. Єрмолович, О.Р. Лужецька, М.П. Яблоков та інші. Проте, значна кількість питань залишається дискусійними. Окрім того, відсутні будь-які напрацювання з криміналістичного аналізу провокацій підкупу та формування відповідної криміналістичної

характеристики. Тому в цій статті ставимо перед собою наступне **наукове завдання** – визначити сутність та охарактеризувати обстановку вчинення та типові сліди провокації підкупу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Незважаючи на те, що «обстановка вчинення злочину є об'єктом вивчення, таких наук, як: кримінальне право, кримінологія, кримінально-процесуальне право, криміналістика» [2, с. 50], у наукових джерелах панує різноманіття думок з приводу трактування терміну «обстановка». Зокрема, Т.В. Дубно пропонує серед авторів, які займалися вивченням обстановки, виокремлювати три групи дослідників, які пропонують відмінне розуміння вказаного поняття:

1) представники першої групи пропонують розглядати обстановку у вузькому значенні як середовище, в якому вчиняється протиправне діяння. Разом із тим і тут ведуться дискусії щодо характеру такого середовища. Можна зустріти пропозиції його визначати як фізичне, соціальне (суспільно-політичне) середовище, система (сукупність) взаємодіючих обставин (умов);

2) представники другої групи пропонують розглядати обстановку у широкому значенні, включаючи в неї час, місце й інші умови; загальну історичну та соціально-політичну обстановку; якість і властивість матеріальних об'єктів; метеорологічні умови місця і часу вчинення злочину; характер і порядок діяльності підприємства, установи, організації, які є місцем вчинення злочину; умови і спосіб життя осіб, які мають відношення до місця вчинення злочину; наявність (відсутність) зв'язку між суб'єктом і об'єктом посягання;

3) представниками третьої групи є С.І.Сервецький, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, на думку яких обстановку слід ототожнювати із зовнішніми обставинами, що характеризуються прилюдністю (публічністю) подій, що відбуваються [3, с. 376–378].

На нашу думку, не потрібно у визначенні поняття обстановки вчинення кримінального правопорушення наводити перелік усіх її складових, адже він варіюється залежно від

багатьох чинників. Одним із таких факторів є специфіка механізму вчинення конкретного виду правопорушення. Відповідно для різних різновидів протиправних діянь може бути різне змістовне наповнення обстановки їх учинення. Тому, визначаючи обстановку вчинення кримінального правопорушення, необхідно зацентрувати увагу тільки на тому, що це система взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Не дарма, обстановку злочину називають своєрідним полем діяльності злочинця, яке він напередодні обирає або ж опиняється в ньому випадково [4, с. 30]. При цьому основною фактичною властивістю обстановки є здатність впливати на процес вчинення протиправного діяння [5, с. 8–14], а значить і на механізм учинення правопорушення, зокрема провокації підкупу.

Категорія «обстановка» відіграє важливе значення в криміналістиці, оскільки знання характеристики обстановки вчинення кримінального правопорушення, як підкреслює Д. Четвертак, «допомагає встановити спосіб вчинення злочину, його сліди, особу злочинця та інших учасників, умови й причини вчинення злочину обрати ефективні методи розслідування» [6, с. 88]. Тому криміналістична характеристика провокації підкупу без висвітлення закономірностей обстановки їх учинення буде неповною. У зв'язку з цим потрібно детальніше розглянути сутність обстановки з урахуванням криміналістичних підходів до її трактування.

Зокрема, О.М. Васильєв, М.П. Яблоков для визначають обстановку вчинення злочинів через поведінку учасників протиправної події та наявні між ними психологічні зв'язки [7, с. 125]. Проте найбільш розповсюдженим є підхід, відповідно до якого обстановку визначають як систему. Наприклад, В.Ф. Єрмолович указує, що обстановка злочинів є системою умов й обставин, яка обумовлена взаємодією між собою до, під час і після скоєння злочинів об'єктів (предметів), явищ, процесів за часом і місцем, а також суб'єктом злочинів та іншими особами, що впливають на настання злочинного результату й ухилення винного від кримінальної відповідальності та покарання [8, с. 180].

На думку, В.І. Куликова, обстановка – це система, яка обмежена просторово-часовими рамками конкретної події злочину, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи об'єктивно оточуючого злочинця та спеціально обраного, пристосованого ним середовища, в якому відбувається злочинне діяння, впливає на формування всіх його структурних елементів та детермінує характер поведінки співучасників злочину й відповідно обумовлює методику розслідування злочину [9, с. 45].

На нашу думку, більш лаконічним і у той же час інформативним є трактування обстановки, запропоноване Т.С. Анненковою, згідно з яким вона є системою взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, у просторових межах яких відбувається взаємодія учасників злочину, а також різноманітних інших обставин об'єктивного середовища, що склалися в певний момент розслідування та впливають на формування слідів злочину, розкриття та розслідування злочину [10, с. 5–7]. У наведеній дефініції підкреслено системний характер обстановки, наявність взаємозв'язків між нею й іншими складовими протиправної діяльності, а також практичне значення. Проте, говорячи про обстановку кримінального правопорушення, потрібно виокремлювати умови, характерні для будь-якого моменту скоєння протиправного діяння, але жодним чином не його розслідування. В останньому випадку мова вже йде не про обстановку правопорушення, а про слідчі ситуації розслідування. Це зовсім різні наукові категорії, значення яких є радикально протилежним.

Подібне до зазначеного вище тлумачення обстановки наводять М.Є. Дирдін, О.Р. Лужецька, при цьому доповнюючи його уточненням щодо характеру такої системи. На їх думку, обстановка є складною, динамічною системою взаємопов'язаних та взаємообумовлених будь-яких елементів об'єктивного характеру, які впливають на поведінку до, під час та безпосередньо після настання злочинних наслідків [11, с. 138]. Така деталізація дефініції вдало підкреслює індивідуальний підхід при визначенні змістовного наповнення обстановки для окре-

мих видів (груп) кримінальних правопорушень.

Щоб охарактеризувати обстановку вчинення провокації підкупу, потрібно попередньо з'ясувати її зміст, зокрема з урахуванням особливостей учинення досліджуваних правопорушень. Аналіз наукових джерел указує, що питання про структуру обстановки вчинення кримінальних правопорушень є не менш дискусійним, аніж про її сутність. На це вказують різні, іноді протилежні одне одному, підходи науковців. Наприклад, Г.В. Тімейко пропонує в системі обстановки виокремлювати різні за характером і значенням дії людей; нездоланну силу, фізичний і психічний примус; стихійні сили природи або суспільства; приховані явища; відхилення від нормального розвитку природних, технічних процесів; особливий збіг обставин [12, с. 163]; В.Д. Берназ у структурі обстановки злочину виділяє матеріальне середовище (час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови); організаційно-управлінське середовище (виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи); соціально-психологічне середовище (мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання) [13, с. 45]; А.Н. Халіков вважає, що до обстановки варто відносити час, місце, об'єкт злочинного посягання, склад співучасників, характер їх відносин між собою та з іншими особами, які їх оточують, матеріальні елементи навколишнього середовища, зв'язки та залежності, які існують між ними [14, с. 95]; О.В. Сіренко вважає, що обстановка, насамперед, є сукупністю умов місця і часу, речових, природно-кліматичних, виробничо-побутових та інших умов навколишнього середовища, особливостей поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічних зв'язків між ними та інших обставин об'єктивної реальності [15, с. 103, 104]; О.О. Маслова до елементів обстановки вчинення злочину з погляду їхньої типовості для більшості форм конкретної обстановки і ступеня кримінально-правової значущості належать людина, матеріальні предмети, природно-кліматичні та деякі інші чинники [16, с. 159]; Є.Ю. Буждиганчук складовими елементами обстановки вчинен-

ня кримінального правопорушення називає місце вчинення, час та умови [17, с. 241].

Кожна з наведених вище позицій має право на існування, проте, на наше переконання, запропоновані складові елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення не можуть бути універсальними. Вони обов'язково повинні уточнюватися в кожному конкретному випадку, при цьому враховуючи кримінально-правову характеристику правопорушення, механізм учинення та конкретної категорії протиправного діяння. Зокрема, умовами, які безпосередньо впливають на дії злочинця під час провокації підкупу та залишені сліди, є сфера та вид діяльності як злочинця, так і особи, яку підбурюють на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди. Саме вказані обставини зумовлюють прийняття злочинцем рішення про вчинення провокації підкупу по відношенню до конкретної особи, а також способи реалізації свого протиправного задуму. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень було встановлено, що провокації підкупу в переважній більшості скоюються в сферах кримінальної юстиції (67,4%), освіти та науки (15,1%), оподаткування (3,5%), соціального захисту та забезпечення (3,5%), земельних відносин (5,8%), будівництва (4,7%).

З урахуванням того факту, що сліди кримінального правопорушення й обстановка його вчинення не існують порізно [18, с. 121], вказані елементи криміналістичної характеристики висвітлюються у взаємозв'язку. Не є виключенням із правила й криміналістична характеристика провокації підкупу. Проте, щоб виокремити типові сліди досліджуваних правопорушень, слід з'ясувати криміналістичне визначення слідів кримінального правопорушення. Без цього «... неможливо встановити всі обставини злочину» [19, с. 119].

Вивчення типових слідів кримінального правопорушення, в тому числі провокації підкупу, відіграє важливу роль як під час формування відповідної криміналістичної характеристики, так і при розслідуванні конкретних протиправних діянь. Не дар-

ма, загальноприйнято вважати, що «вміння «читати» сліди злочину – одне з головних завдань співробітників правоохоронних органів» [20, с. 178]. Їх знання дозволяє за встановленими закономірностями висунути припущення стосовно невідомих елементів механізму вчинення протиправного діяння. В слідах відображається інформація про способи, знаряддя та засоби вчинення певного діяння. Більше того, як показує практика розслідування кримінальних правопорушень, відправною точкою такої діяльності завжди є збирання, дослідження й оцінка слідів. Від того, наскільки кропіткою буде така діяльність, напряму залежить й успіх розкриття та розслідування в цілому.

Що ж стосується визначення поняття «сліди кримінального правопорушення», то вони, передусім, є відображенням протиправних діянь в оточенні [1, с. 308]. Як стверджує С.І. Мендус, сліди злочину за своєю суттю є продуктами (матеріальними й ідеальними) механізму вчинення злочину, тобто результатом взаємодії суб'єктів злочину між собою та матеріальним середовищем [21, с. 194; 20, с. 178].

Особливості механізму вчинення провокації підкупу дозволяють з'ясувати закономірності відображення інформації про нього в навколишньому середовищі, тим самим даючи можливість виокремити типові сліди, характерні для вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Як правильно з цього приводу зазначає М.П. Яблоков, «відображенню в навколишньому середовищі будь-якої злочинної діяльності як результату взаємодії суб'єкта злочину з іншими особами та матеріальними об'єктами на місці події і відповідно виникненню інформації про злочин властиві не тільки загальні закономірності будь-якого процесу відображення, а й певні специфічні закономірності...» [22, с. 56].

Більш інформативним і криміналістично значимим є тлумачення слідів кримінального правопорушення у широкому розумінні. Мова йде про те, що залежно від об'єкту, на якому знайшло своє відображення протиправне діяння, вони можуть бути матеріальними й ідеальними. Зокрема, матеріальними слідами можуть бути сліди злочин-

ця, сліди потерпілого, сліди на злочинцеві, сліди на потерпілому, сліди в матеріальній обстановці як результат взаємодії всіх цих об'єктів [23, с. 74]. Іншими словами, матеріальні сліди є певними змінами, що виникли в навколишньому середовищі у зв'язку з вчиненням злочинцем конкретних діянь на всіх стадіях злочину [24, с. 4].

Грунтуючись на емпіричних даних, встановлено, що для вказаних кримінальних правопорушень характерними матеріальними слідами є: документи (100%), кошти (94,2%), записи на засобах технічної фіксації та носіях інформації (95,3%); комп'ютерна техніка (57%), мобільні телефони та планшети (77,9%), переписка за допомогою програмного забезпечення на комп'ютері, мобільному пристрої (67,4%).

Стосовно ідеальних слідів кримінального правопорушення, в тому числі провокації підкупу, то вказані сліди, інколи, називають слідами пам'яті, оскільки, фактично, вони є відображеннями в пам'яті, свідомості особи у вигляді певних уявних образів. Відповідно відомості про вказані сліди матеріалізуються в кримінальному провадженні у вигляді показань особи, що фіксуються у протоколах відповідних слідчих (розшукових) дій і за допомогою технічних засобів фіксації. Носіями ідеальних слідів виступають, в першу чергу, злочинці, потерпілі та свідки. При цьому з метою отримання доказової інформації про ідеальні сліди провокації підкупу допитуються як свідки колеги службової особи, яка провокує підкуп; близькі особи та знайомі злочинця та потерпілого; очевидці; інші поінформовані про обставини кримінального правопорушення особи.

Висновки

Отже, обстановкою вчинення провокації підкупу є динамічна система взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Умовами, які безпосередньо впливають на дії злочинця під час провокації підкупу та залишені сліди, є сфера та вид діяльності як злочинця, так і особи, яку підбурюють на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержан-

ня такої вигоди. Вказані обставини зумовлюють прийняття злочинцем рішення про вчинення провокації підкупу по відношенню до конкретної особи, а також способи реалізації свого протиправного задуму. Типові сліди провокації підкупу представлені матеріальними (документи, кошти, записи на засобах технічної фіксації та носіях інформації, комп'ютерна техніка, мобільні телефони та планшети, переписка за допомогою програмного забезпечення на комп'ютері, мобільному пристрої) й ідеальними (уявні образи в пам'яті злочинця, потерпілого, свідків) слідами.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: учеб. пособ. для вузов. 3-е изд., дополненное. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
2. Астахова О.О. Поняття обстановки вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 49–67.
3. Дубно Т.В. Взаємозв'язок обстановки та способу вчинення злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 3. С. 375–383.
4. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2007. 192 с.
5. Василяди А.Г. Обстановка совершения преступления и ее уголовно-правовое значение: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. М., 1988. 21 с.
6. Четвертак Д. Характеристика обстановки вчинення приховування злочинів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 85–88.
7. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.
8. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск: Амалфея, 2001. 304 с.
9. Куликов В.И. Обстановка совершения хищений государственного и общественно-го имущества как объект специального кри-

миналистического исследования. *Методика и психология расследования хищений государственного и общественного имущества*: сб. научных трудов. Свердловск, 1986. С. 42–48.

10. Анненкова Т.С. Обстановка совершения преступления и криминалистические методы её исследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2007. 225 с.

11. Дирдін М.Є., Лужецька О.Р. Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Випуск 3. Том 3. С. 135–139.

12. Тимейко Г.В. Понятие и значение уголовной противоправности действия (бездействия) в укреплении социалистической законности. *Научные труды Кубанского государственного университета*. 1973. Вып. 170. С. 114–173.

13. Берназ В.Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 31. С. 44–47.

14. Халиков А.Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования. М.: Волтерс Клувер, 2011. 544 с.

15. Сіренко О.В. Визначення обстановки вчинення злочинів в криміналістиці. *Наука и инновации*. 2012. № 28. С. 103–104.

16. Маслова О.О. Структура обстановки вчинення злочину. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Частина 2. С. 158–164.

17. Буждиганчук Є.Ю. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики сутенерства, вчиненого організованою групою. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 238–244. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-238-244.

18. Посашков А.А. Следовая картина вмешательств в деятельность судебного эксперта. *Право и политика*. 2018. № 3. С. 121–126.

19. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Формування доказів у кримінальному про-

SUMMARY

The article emphasizes that it is important to single out the circumstances of the commission and typical traces of these criminal offenses as elements of the forensic characteristics of bribery provocation. It is noted that these elements of the forensic characteristics of the provocation of bribery are closely related. Scientific approaches to the interpretation of concepts and determination of the content of the situation of committing a criminal offense and traces are analyzed. It is emphasized that the content of the situation of provocation of bribery is due to the specifics of the mechanism of committing this type of criminal offenses. It is proposed to understand the situation of provocation of bribery as a dynamic system of interrelated circumstances (conditions) in which a person commits an act to achieve an illegal plan. The situation of bribery provocation is described. The characteristic traces of provocation of bribery are singled out and given the characteristic.

Key words: provocation of bribery, situation of committing a criminal offense, typical traces, forensic methodology, forensic characteristics, mechanism of criminal offense.

вадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 118–129.

20. Мендус С.І. Поняття слідів злочину, їх властивості і криміналістичне значення при розслідуванні злочинів. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності: матеріали конференції* (м. Київ, 25 листопада 2016 року). К., 2016. С. 178–181.

21. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов та ін. К.: Ін Юре, 2003. 716 с.

22. Криминалістика: учебник / под ред. Н.П. Яблокова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. 752 с.

23. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / за ред. Н.А. Рябина. М.: Издательство Московского университета, 1987. 160 с.

24. Шевченко Б.И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. 96 с.